

با نام و یاد خدا

کتاب

کلاس دوازدهم انسانی

تهیه شده توسط وبسایت [بتافایل](#)

درس ۱: تاریخ‌نگاری و گونه‌های منابع دورهٔ معاصر

شناخت تحولات تاریخ‌نگاری و منابع پژوهش تاریخی دورهٔ معاصر یکی از محورهای اساسی و مهم در بررسی‌های تاریخی این دوره محسوب می‌شود. آشنایی با دیدگاه‌های مختلف تاریخ‌نگاری در ایران، به شما در درک روش و بینش مورخان این دوره کمک می‌کند. در این درس تحولات تاریخ‌نگاری و گونه‌های منابع تاریخی دورهٔ معاصر را بررسی خواهید کرد.

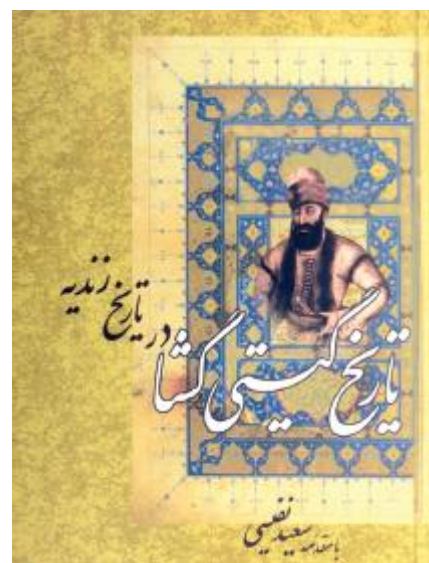
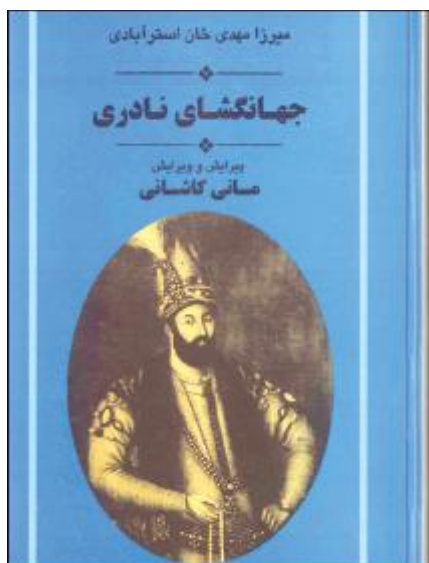
تحولات تاریخ‌نگاری دورهٔ معاصر

۱- تاریخ‌نگاری سنتی و میراث تاریخی

صدها سال ثبت و ضبط وقایع از سوی مورخان مسلمان که تعداد قابل توجهی از آنان ایرانی هستند، میراثی غنی و منبع مهمی برای فهم و تفسیر بسیاری از رخدادهای مهم تاریخی برای ما فراهم آورده است. با این وجود، عده‌ای از تاریخ‌نگاران سنتی، بیشتر به ثبت وقایع شاهان و امور آنها همت داشتند. آنها آثار خود را غالباً با خصوصیات ادبی تألیف می‌کردند و در این میان‌گاه با زبان تملّق و مدح شاهان سخن گفته و بیش از آنکه مورخ حقیقت باشند، کاتب دربار بودند. سبک نگارش نیز در بسیاری موارد، سخت است و تحلیل و تفسیر، کمتر در این آثار به چشم می‌خورد.

اگرچه تعداد زیادی از منابع در دسترس در تاریخ، بیشتر بر تاریخ شاهان و جنگ‌های آنها تأکید دارد، اما با احیای میراث غنی و گنجینه‌هایی که شامل گستره‌ای فراتر از تاریخ‌نگاری صرف هستند "مانند تحقیقات رجالی، کتاب‌شناسی‌ها، زندگی‌نامه‌های عالمان، بزرگان و..."، می‌توان به مکتوبات ارزشمندی درباره زندگی اجتماعی، فرهنگی و اقتصادی گذشتگان و همچنین منابعی جدی برای سنجش و نقد وقایع گذشته دست یافت.

تا امروز تلاش‌های زیادی برای احیای میراث مکتوب صورت گرفته است، اما اهتمام و حمایت از این اقدام، به اندازه کافی وجود نداشته است؛ میراثی که بخش زیادی از آن نیاز به تصحیح، ترجمه و چاپ دارد و به دلیل غفلت در برهه‌هایی از تاریخ، بسیاری از نسخه‌ها از دست رفته است.

فعالیت ۱ "صفحه ۳ کتاب درسی"

بحث و گفت‌وگو

به چند گروه تقسیم شوید و با راهنمایی دبیر خود دربارهٔ نقاط قوت و ضعف ویژگی‌های تاریخ‌نویسی سنتی، بحث و گفت‌وگو نمایید.

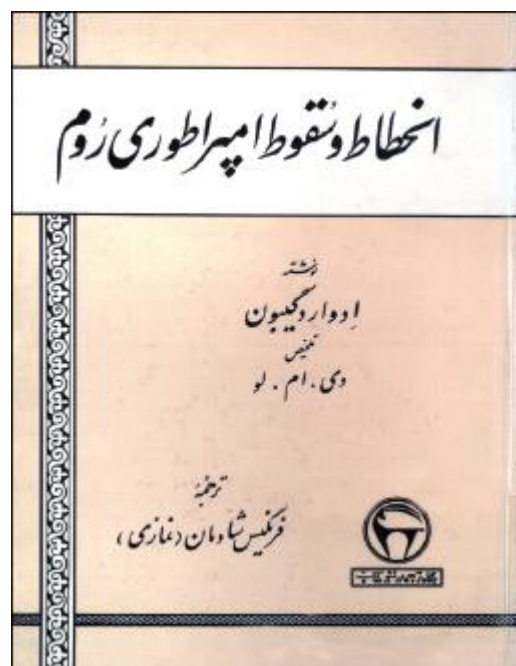
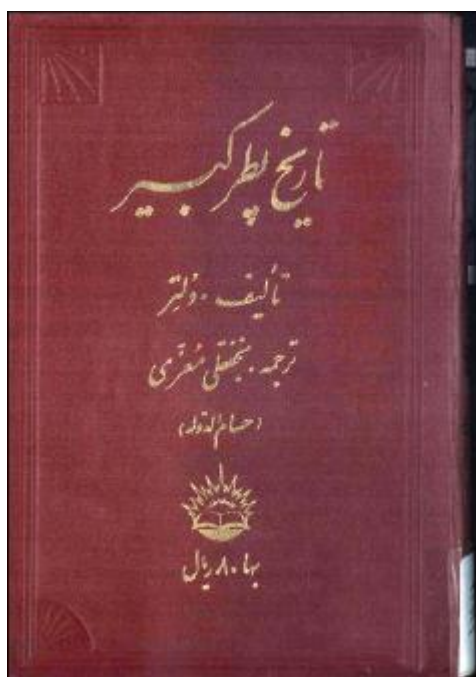
- تاریخ‌نویسی سنتی حالتی داستان گونه دارد و کمتر جنبهٔ کاربردی و آگاهی بخشی داشته است.
- به دلیل پرداختن به مسائل خاص حکومتی و درباری یکنواخت، ملال‌آور و خسته کننده است.
- این گونه تاریخ‌نگاری بیشتر حاوی تاریخ سیاسی بود تا تاریخ اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی.
- برخی از این نوع تاریخ‌نویسی به دلیل بیان داستان‌های تاریخی، جذابیت داشتند.

۲- تاریخ‌نگاری جدید

در دورهٔ معاصر شکل جدیدی از تاریخ‌نگاری در ایران رواج یافت که از نظر بینش و روش با تاریخ‌نویسی سنتی متفاوت بود.

زمینه‌های پیدایش: جنگ‌های ایران و روسیه در دوران پادشاهی فتح‌علی‌شاه قاجار، توجه زمامداران و نخبگان ایران را به دنیای غرب جلب کرد. آنان با مقایسهٔ وضعیت ایران در دوره قاجار و پهلوی و وضعیت غرب، در جست‌وجوی درک علل پیشرفت جوامع غربی و عقب‌ماندگی جامعهٔ ایران برآمدند. در نتیجهٔ چنین کنجکاوی‌هایی بود که از زمان عباس میرزا "ولیعهد فتح‌علی شاه" ترجمهٔ آثار اروپایی به تدریج آغاز شد و سپس

با تأسیس مدرسه دارالفنون و ایجاد دارالطباعه دولتی و دارالترجمه همایونی در زمان ناصرالدین شاه گسترش یافت. محمد حسن خان اعتمادالسلطنه، از مورخان مشهور عصر قاجار، یکی از چهره‌های برجسته فرهنگی این دوره بود که به ریاست دارالترجمه همایونی برگزیده شد. در دوره ریاست او آثار فراوانی به فارسی ترجمه شد. نوشته‌های تاریخی بخش قابل توجهی از نخستین آثار ترجمه شده از زبان‌های اروپایی به زبان فارسی را تشکیل می‌دادند و ترجمه آنها تأثیر بسزایی در آشنایی نویسندگان و مورخان ایرانی با بینش و روش مورخان اروپایی داشت.

بیشتر بدانیم: ترجمه آثار فلسفی

علاوه بر ترجمه نوشته‌های تاریخی، ترجمه آثار فلسفی نیز تأثیر چشمگیری بر بینش و روش نویسندگان و مورخان ایرانی در عصر قاجار و پس از آن گذاشت. یکی از این آثار که از فرانسه به ایران ارسال و پس از چندی ترجمه شد، کتاب **گفتار در روش به کار بردن عقل** اثر معروف رنه دکارت بود. دکارت که از پیش‌گامان تفکر فلسفی و علمی جدید در جهان غرب محسوب می‌شود، بسیاری از اندیشه‌های پیشینیان خود را نقد کرده بود. این کتاب دکارت در ۱۲۷۹ ق در دوره ناصرالدین شاه به نام **حکمت ناصریه** یا کتاب دیاکرت به فارسی ترجمه شد. در این دوره، نوشته‌هایی از ولتر و منتسکیو "دو فیلسوف و مورخ فرانسوی قرن ۱۸م" به فارسی ترجمه شد.

با گسترش فعالیت علمی شرق شناسان، کتیبه‌های بیستون و طاق بستان رمزگشایی شد و اطلاعات جدیدی درباره تاریخ ایران به دست آمد. گسترش کشفیات باستان‌شناسی در ایران، منابع نوینی را پیش روی مورخان قرارداد و زمینه تحولی عمیق و اساسی را در تاریخ‌نگاری فراهم آورد.

فعالیت‌های باستان شناسان و شرق شناسان، در برخی موارد از اعتبار و صحت کافی برخوردار نبود و از سوی دیگر، زمینه غارت آثار باستانی و استعمار ملت‌ها را فراهم ساخت.

سر هنری راولینسون، افسر و دیپلمات انگلیسی در عصر قاجار، نخستین شرق‌شناسی

بود که با مطالعه کتیبه بیستون موفق به خواندن خط میخی شد.

کتیبه بیستون

انتقاد به تاریخ‌نویسی سنتی

در عصر قاجار برخی از تاریخ‌نگاران سنتی، در عین پایبندی به ساختار کلی تاریخ‌نویسی سنتی، بعضی از ویژگی‌های این نوع از تاریخ‌نگاری را نقد کردند. یکی از پیش‌گامان انتقاد به تملق و متکلف‌نویسی، خاوری

شیرازی مورخ مشهور زمان فتحعلی شاه و نویسندهٔ **تاریخ ذوالقرنین** است. او به حقیقت‌نویسی و مختصر نویسی علاقه نشان داد و تملق‌گویی را نکوهش کرد؛ چنان که در این باره نوشته است: "تاریخ‌نگار را هم لازم است که راست گفتاری پیشه کند... فرشته را دیو نخواند و دیو را فرشته نداند..." البته او خود همه‌جا پایبند به این نظر نبوده است.

میرزا محمد جعفر خورموجی، از مورخان عصر ناصری و مؤلف کتاب **حقایق الاخبار ناصری**، که از منتقدان تملق‌گویی بوده، نخستین کسی است که واقعیت قتل امیر کبیر را بازتاب داده است. محمدحسن خان اعتمادالسلطنه نیز اگر چه تاریخ‌نویسی درباری بود، گام‌های بلندی در حوزه تاریخ‌نویسی عصر قاجار برداشت و سعی کرد آثار خود را تا حدودی از پرده‌پوشی‌ها و مداحی‌های رایج مورخان رسمی دور سازد. او در یکی از آثارش به نام **صدرالتواریخ**، امیر کبیر را ستایش می‌کند.

فعالیت ۲ "صفحه ۵ کتاب درسی"

بررسی شواهد و مدارک

متن‌های زیر را بخوانید و به سؤالات پاسخ دهید.

متن ۱- "در عهد امیر چنان نظمی به کار بود که گرگان را از گوسفندان هراس بود و جمیع رعایا به بودن امیر راضی بودند، ولی اعیان مملکت چون مجال تعدی و خودسری نداشتند، به عزل او کوشش نمودند و به مقصد رسیدند و آخر همه پشیمان شده قدر و رتبهٔ امیر را شناختند، که بقا و دوام او باعث نظام ملک و ملت بود"

"اعتمادالسلطنه، **صدرالتواریخ**، ص ۲۳۰."

متن ۲- "پس از یک اربعین برحسب صوابدید امنا و امرا، فنایش بر بقا مرجع گردید. حاجی علیخان فراشباشی به کاشان شتافت. روز هجدهم ربیع الاول درگرمابه بدون ظهور عجز و لابه، ایادی‌ای که مدتی متمادی از یمین و یسار اعادی و اشرار را مقهور و خوار می‌داشت، فضا دژخیم نهاد ... به دیار عدمش روان ساخت"

"خورموجی، **حقایق الاخبار ناصری**، ص ۳۲۷."

۱- مطابق متن یک، چه کسانی از امیرکبیر راضی و خشنود بودند و چه کسانی دشمن او محسوب می‌شدند؟ چرا؟ رعایا به دلیل نظم و امنیتی که امیر کبیر برقرار کرده بود و مانع ستمگری حاکمان شده بود، از او راضی و خشنود

بودند، اما اعیان مملکت "حاکمان و مأموران" که فرصت ستمگری و خودخواهی نداشتند از وجود امیر ناراضی بودند.

۲- از متن دوم، کدام ویژگی‌های امیرکبیر را می‌توان استخراج کرد و دربارهٔ چگونگی مرگ وی چه حقیقتی را می‌توان دریافت؟ بحث و استدلال کنید.

شجاعت، متانت، وقار و عادل بودن. وجود امیر باعث کوتاه شدن دست امرا یا حاکمان، بدخواهان و فرصت طلبان در امور کشور شده بود. امیر هرگز به این افراد باج نداده بود. بنابراین این امرا مرگ او را برای اهداف و خودسری‌های خود لازم می‌دانستند. امیر کبیر هرگز در هنگام قتلش به این افراد التماسی نکرد و همچنان وقار و متانت و شجاعت خود را زیر سؤال نبرد و این نشان از اطمینانی بود که او به سیاست‌های خود داشت.

۳- به کمک دبیر خود بررسی کنید که آیا خورموجی بعد از فاش کردن این حقیقت با مشکلی روبه‌رو شده است یا نه.

مورد غضب شاه و دربار واقع شد، در نتیجه به عراق مهاجرت و در آنجا اقامت گزید و در همان دیار درگذشت. میرزا فتحعلی خان آخوندزاده "۱۲۲۸ - ۱۲۹۵ق"، یکی از متفکران دوره قاجار، با اینکه مورخ نبود، تاریخ نویسی سنتی را به شیوه علمی نقد کرد. وی در رسالهٔ ایراد، شیوه تاریخ نویسی رضا قلی‌خان هدایت را به دلیل استفاده او از شعر در بیان رویدادها و به کاربردن الفاظ مصنوع ادبی مورد انتقاد قرار داد.

روش تاریخ‌نگاری معاصر

در دوره معاصر به تدریج شرایط و بستر مناسبی برای ظهور تاریخ‌نگاری معاصر در ایران فراهم آمد. در این شیوه تاریخ‌نگاری، تاریخ‌نویسان و پژوهشگران با استفاده از روش تحقیق علمی، بهره‌برداری از منابع و اسناد و مدارک معتبر و گزینش و نقد آنها، رویدادهای تاریخی را ارزیابی می‌کردند و یافته‌های علمی خود را به زبانی ساده می‌نوشتند. تاریخ‌نگاران جدید همچنین تلاش می‌کردند از نتایج تحقیقات علوم چون باستان شناسی، زبان‌شناسی، جغرافیا، جامعه‌شناسی و اسطوره‌شناسی در مطالعهٔ تاریخ بهره‌مند شوند.

گسترش مدارس جدید، تأسیس دانشگاه و رواج آموزش تاریخ به عنوان یک رشتهٔ علمی در دوره معاصر، به ترویج و توسعهٔ روش پژوهش علمی تاریخ در ایران کمک شایانی کرد. علاوه بر این، ایجاد مراکز تحقیقاتی و

نشریات تخصصی در حوزه مطالعات تاریخی و نیز تألیف، ترجمه و نشر کتاب‌ها و مقاله‌های علمی فراوان، تأثیر بسزایی در گسترش و ارتقای روش تاریخ‌نگاری معاصر در ایران داشته است.

باستانی پاریزی

عباس اقبال آشتیانی

میرزا

مشیرالدوله پیرنیا

بینش تاریخ‌نگاری معاصر

اساس کار تاریخ‌نگاری سنتی، غالباً بررسی زندگی پادشاهان و شرح فتوحات آنان بود اما در تاریخ‌نویسی معاصر، به برخی جنبه‌های سیاسی، نظامی، اقتصادی، فرهنگی و اجتماعی حیات انسانی بیشتر توجه می‌شود. انقلاب مشروطیت تأثیر عمیقی بر دگرگونی بینش مورخان ایرانی داشت و توجه آنان را به ابعاد گوناگون رویدادهای تاریخی و به‌ویژه نقش مردم جلب کرد. این بینش در کتاب **تاریخ بیداری ایرانیان** نوشته میرزا محمد ناظم الاسلام کرمانی "۱۳۳۷ - ۱۲۸۰ق" پدیدار شده است. نویسنده این کتاب ضمن توجه به مردم، نقش طبقات اجتماعی مختلف را در انقلاب مشروطیت نشان داده است.

علاوه بر انقلاب مشروطه، رویدادهای مهم دیگری همچون نفوذ و دخالت کشورهای استعمارگر، جنگ‌های جهانی اول و دوم و اشغال ایران، جنبش ملی شدن نفت و انقلاب اسلامی تأثیر عمیقی در بینش مورخان ایرانی گذاشتند و توجه آنان را به دیدگاه‌ها و جنبه‌های گوناگون علل و نتایج این حوادث جلب کردند.

در جدول پایین، اسامی برخی از نمایندگان تاریخ‌نگاری معاصر ایران ذکر شده است. برخی از این افراد، دارای گرایش‌هایی متضاد با فرهنگ ملی و دینی در ایران بودند که در آثار آنها، منعکس شده است. بعد از انقلاب اسلامی ایران نیز محققانی با نگاه انتقادی در مواجهه با تاریخ‌نگاری رسمی، آثار مهمی در این زمینه نگاشته‌اند.

برخی از نمایندگان تاریخ‌نگاری معاصر ایران

مورخ / پژوهشگر	اثر و تألیف
حسن پیرنیا "مشیرالدوله" ۱۳۱۴-۱۲۵۱ش. تهران"	سیاستمدار و تاریخ‌نگار؛ مؤلف تاریخ ایران باستان در سه جلد
احمد کسروی "۱۲۶۹ تبریز- ۱۳۲۴ش. تهران"	تاریخ‌نگار، زبان‌شناس و حقوق‌دان؛ نویسنده تاریخ مشروطه ایران ، تاریخ هیجده ساله آذربایجان ، تاریخ پانصد ساله خوزستان
محمد قزوینی "علامه قزوینی" ۱۲۵۶. " تهران ۱۳۲۸ش. تهران"	ادیب، مصحح و پژوهشگر تاریخ و فرهنگ ایران؛ از جمله آثار مهم وی تصحیح تاریخ جهانگشای جوینی و مجموعه مقالات و یادداشت‌های تاریخی در چندین جلد است.
غلامرضا رشیدیاسمی "۱۲۷۵دالاهو کرمانشاه- ۱۳۳۰ش. تهران"	مؤلف، مصحح و مترجم آثاری در موضوع تاریخ و ادبیات؛ نویسنده تاریخ ملل و نحل و تاریخ مختصر ایران ، مترجم چندین اثر مهم تاریخی مانند ایران در زمان ساسانیان اثر کریستن‌سن و تاریخ قرن هیجدهم، انقلاب کبیر فرانسه و امپراتوری ناپلئون نوشته آلبر ماله و ژول ایزاک

عباس اقبال اشتیانی " ۱۳۷۵ آشتیان- ۱۳۳۴ ش. رم"	مورخ، ادیب، استاد دانشگاه و نویسنده آثار تاریخی مانند تاریخ مفصل ایران از صدر اسلام تا انقراض قاجاریه، تاریخ مغول، خاندان نوبختی و دیگر آثار تاریخی به صورت تألیف، ترجمه و تصحیح متون؛ مؤلف کتاب‌های درسی تاریخ در دوران پهلوی
سعید نفیسی " ۱۳۷۴ ش. تهران- ۱۳۴۵ ش. تهران"	ادیب، تاریخ‌نگار، مترجم و شاعر، استاد دانشگاه؛ مؤلف تاریخ تمدن ساسانی، تاریخ اجتماعی و سیاسی ایران در دوره معاصر و ده‌ها اثر دیگر در موضوع تاریخ و ادبیات
نصرالله فلسفی " ۱۳۸۰ تهران- ۱۳۶۰ ش. تهران"	مورخ، ادیب و مترجم و نویسنده آثار تاریخی چون تألیف زندگانی شاه عباس اول در پنج جلد و آثار متعدد دیگر در تاریخ ایران و جهان؛ مؤلف کتاب‌های درسی تاریخ و جغرافیا در دوران پهلوی
عبدالحسین زرین‌کوب " ۱۳۰۱ ش. بروجرد- ۱۳۷۸ ش. تهران"	ادیب، تاریخ‌نگار، مترجم و استاد دانشگاه؛ نویسنده و مترجم آثار متعدد در تاریخ و ادبیات از جمله تاریخ مردم ایران، روزگاران، دو قرن سکوت، بامداد اسلام، کارنامه اسلام و تاریخ در ترازو
فریدون آدمیت " ۱۳۹۹ ش. نهران- ۱۳۸۷ ش. تهران"	تاریخ‌نگار؛ مؤلف آثار تاریخی متعدد که از جمله آنهاست: امیرکبیر و ایران، اندیشه‌های طالبوف، اندیشه‌های میرزا فتحعلی آخوندزاده، اندیشه‌های میرزا آقاخان کرمانی و ایدئولوژی نهضت مشروطیت ایران
محمدابراهیم باستانی‌پاریزی " ۱۳۰۴ ش."	تاریخ‌نگار، استاد دانشگاه؛ مؤلف و مصحح ده‌ها اثر تاریخی و ادبی، از جمله تاریخ کرمان، فرماندهان کرمان، سیاست و اقتصاد عصر صفوی، یعقوب لیث و...

گونه‌های منابع تاریخی در دوره معاصر

منابع پژوهش دوره معاصر تاریخ ایران نسبت به دوران پیش از آن، کثرت و تنوع فراوانی دارند. عمده‌ترین منابع مهم این دوره شامل انواع **کتاب‌ها** "تاریخی، ادبی، خاطرات، سفرنامه‌ها، زندگی نامه‌ها "تراجم" و ...؛ "نشریات" روزنامه‌ها و مجلات؛ "اسناد و منابع آرشیوی، بناها، وسایل و ابزارهاست.

فعالیت ۳ "صفحه ۸ کتاب درسی"

به چند گروه تقسیم شوید و با همفکری، سه دلیل برای کثرت و تنوع زیاد منابع مکتوب در تاریخ معاصر ایران بنویسید.

- تأسیس سازمان‌های گوناگون برای نگهداری اسناد و مدارک
 - انتشار روزنامه‌ها و نشریات و بالا رفتن میزان نسخ کتاب‌ها بر اثر ورود صنعت چاپ به ایران در دوره معاصر
 - ورود دوربین‌های عکس‌برداری و فیلم‌برداری به ایران و تهیه عکس و فیلم از موضوعات گوناگون
 - خارج شدن تاریخ‌نویسی از انحصار دولت و توجه به گزارشات شخصی افراد
- الف "کتاب‌ها

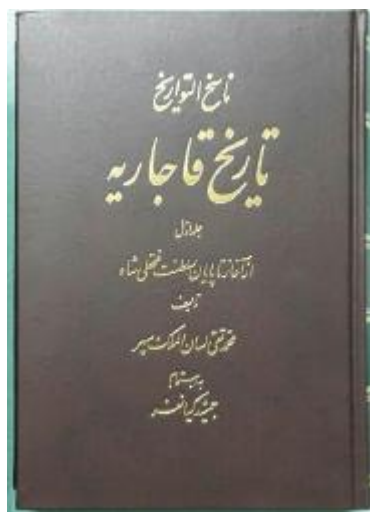
۱- **تاریخی؛** در دوره معاصر و به‌ویژه عصر قاجار، مورخان ایرانی با دو رویکرد سنتی و جدید کتاب‌های متعددی در موضوع تاریخ نوشته‌اند که پیش از این با برخی از آنها آشنا شدید. علاوه بر این، در دوره قاجار چند تن از اروپاییان که اغلب مدتی را در ایران به سر برده بودند، کتاب‌هایی درباره تاریخ ایران نوشتند که جزء منابع آن دوره به شمار می‌روند.

برخی از کتاب‌های تاریخی عصر قاجار

مؤلف

عنوان کتاب

محمدتقی ساروی	تاریخ محمدی
عبدالرزاق بیگ دنبلی خوبی	مآثر السلطانیه
جهانگیر میرزا	تاریخ نو
علیقلی میرزا اعتضاد السلطنه	اکسیر التواریخ
میرزا صادق وقایع نگار	تاریخ جهان آرا
میرزا محمدتقی سپهر "لسان الملك"	ناسخ التواریخ
رضاقلی هدایت	روضه الصفای ناصری
نادر میرزا	تاریخ تبریز
محمد حسن خان اعتماد السلطنه	تاریخ منتظم ناصری
محمد حسن خان اعتماد السلطنه	صدر التواریخ
غلامحسین افضل الملك	افضل التواریخ
شیخ حسن اصفهانی "کربلایی"	تاریخ دخانیه

۲- **خاطرات؛** در دوره معاصر عدۀ زیادی از شخصیت‌های سیاسی، نظامی، اقتصادی و فرهنگی و یا مردم عادی اقدام به نگارش خاطرات خویش کردند. این آثار حاوی اطلاعات ارزشمندی درباره اوضاع سیاسی، اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی و شرح حال رجال این دوره‌اند که به ندرت در سایر منابع یافت می‌شود.

تعدادی از خاطرات متعلق به دوره معاصر را در جدول زیر ملاحظه می‌کنید.

دوره جمهوری اسلامی	دوره پهلوی	عصر قاجار
خاطرات آیت‌الله اکبر هاشمی رفسنجانی سیاستمدار برجسته و با نفوذ جمهوری اسلامی ایران	خاطرات سلیمان بهبودی، رئیس دفتر رضاشاه پهلوی	روزنامه خاطرات ناصرالدین شاه
نورالدین پسر ایران، خاطرات سید نورالدین عافی، رزمندۀ دوران دفاع مقدس	خاطرات محمدعلی فروغی، سیاستمدار دوران قاجار و پهلوی	روزنامه خاطرات اعتمادالسلطنه

من زنده‌ام، خاطرات دوران اسارت معصومه آباد، آزاده دوران دفاع مقدس	خاطرات و تألمات دکتر محمد مصدق	خاطرات سیاسی میرزا علی‌خان امین‌الدوله
خاطرات آیت‌الله محمدرضا مهدوی‌کنی، شخصیت مذهبی و سیاسی برجسته دوران جمهوری اسلامی ایران	خاطرات محمدعلی مجتهدی، مؤسس دانشگاه صنعتی شریف و رئیس مدرسه البرز	خاطرات تاج‌السلطنه "دختر ناصرالدین شاه"
به اوجاقت قسم خاطرات آموزشی محمد بهمن‌بیگی	یادداشت‌های غلم، نخست‌وزیر و وزیر دربار محمدرضا شاه پهلوی	شرح زندگانی من "خاطرات عبدالله مستوفی از خاندان مستوفیان قاجار"

کاوش خارج از کلاس "صفحه ۹ کتاب درسی"

با مراجعه به کتابخانه، یکی از کتاب‌های خاطرات مربوط به دوره معاصر را انتخاب کنید؛ چند سطر از آن را که به نظرتان جالب و مهم است، یادداشت کنید و به کلاس گزارش دهید.

به عهده خود دانش آموز

۳- سفرنامه‌ها؛ در عصر قاجار، سفرنامه‌نویسی گسترش فراوانی یافت و تعداد قابل ملاحظه‌ای از شخصیت‌های این عصر، دیده‌ها و شنیده‌های خویش را از سفرهای داخلی و خارجی‌شان به رشته تحریر درآوردند. از ناصرالدین شاه و مظفرالدین شاه سفرنامه‌های متعددی به جا مانده است. برخی از مقام‌ها و رجال سیاسی، فرهنگی و اقتصادی دوره قاجار نیز سفرنامه‌های جالبی نوشته‌اند. علاوه بر آنها، عده‌ای از سفرا، مأموران، بازرگانان و جهانگردان خارجی هم خاطرات سفر خود به ایران را در قالب سفرنامه نوشته و منتشر کرده‌اند. سفرنامه‌ها از نظر مطالعه تاریخ اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی اهمیت فوق‌العاده‌ای دارند و حاوی اطلاعات ارزشمندی درباره موضوع‌های اقتصادی مانند مالیات، گمرک، راه‌ها، مسائل اجتماعی از قبیل آداب و رسوم، پوشاک و تغذیه و مباحث فرهنگی، دینی، هنری و معماری هستند.

بررسی شواهد و مدارک

متن‌های زیر از سفرنامه اوژن اوبن، سفیر فرانسه، و بنجامین، نخستین سفیر آمریکا در ایران عصر قاجار را بخوانید و بگویید:

محتوای هر متن در چه حوزه‌ای از مطالعات تاریخی کاربرد دارد و از چه جهاتی حائز اهمیت است؟

متن ۱- "در شیوه نفوذی انگلیسی‌ها، تلگراف همان نقش را دارد که راه‌ها در شیوه نفوذی روس‌ها دارند. اگر عملکرد سیم‌ها و دستگاه‌های مخابراتی ضعیف باشد، معنایش این است که باید حوزه عملیات انگلیسی را گسترش بیشتری داد. در برابر ایلغار روسی، که گام به گام و حساب شده و یک دست در شمال ایران و اخیراً در حوالی جنوب هم آثار نفوذ و رسوخ تدریجی‌شان مشهود است. انگلیسی‌ها هم در هر شهری با تشکیلات کم و بیش مشابه هم، مانند استقرار بانک شاهنشاهی، ایجاد تلگراف، تأسیس نمایندگی‌های تجارت خانه‌های بزرگ که حمل و نقل ایران را در اختیار خود دارند، اعزام هیئت‌های مذهبی پروتستان و ... در همه جا حاضر و ناظرند" "اوبن، ایران امروز، ۱۹۰۶-۱۹۰۷، ص ۲۸۰".

متن ۲- "یکی از هنرهای شکوفای ایران که به هیچ وجه از رکود در آن اثری نیست هنر معماری است. ایران در دوران گذشته در رشته معماری شهرت زیادی در دنیا داشته و آثار مهم و فناپذیری خلق کرده است و اکنون هم در این رشته قدرت و نبوغ خود را حفظ کرده است. یکی از خصوصیات مهم و جالب توجه هنر معماری ایران، چه در گذشته و چه در زمان حال، تطابق کامل با شرایط موجود است. در جنوب ایران که سنگ‌های زینتی و خوب از جمله مرمر زیاد است، از آنها در ساختمان‌ها استفاده می‌کنند. در شهرستان‌های ساحلی دریای خزر که چوب فراوان است، از چوب به عنوان ماده اولیه در ساختمان‌ها استفاده می‌شود... معماران ایران شرایط آب و هوا را در فرم و شکل پنجره‌های ساختمان رعایت می‌کنند؛ مثلاً در تهران و مناطق دیگر گرمسیری پنجره‌ها را طوری می‌سازند که وقتی آنها را باز کنند یک طرف اتاق به هوای آزاد و حیاط راه پیدا کند، و بدین ترتیب هوا به آسانی جریان یابد و خنک شود" "بنجامین، ایران و ایرانیان، ص ۲۷۳".

متن اول: تاریخ سیاسی، اقتصادی، روابط خارجی "شیوه‌ها و حوزه‌های نفوذ استعمارگران روسی و انگلیسی در ایران"، فکری و ...

متن دوم: جغرافیایی، هنری و معماری

در متن اول به اوضاع سیاسی ایران تحت تأثیر نگاه سودجویانه روس‌ها و انگلیسی‌ها به منابع آن دیده می‌شود. روس‌ها در نیمه شمالی با شیوه‌هایشان حضور دارند و انگلیسی‌ها هم در نیمه جنوبی. اما در متن دوم نگاه سودجویانه و استعماری مشاهده نمی‌شود و به دور از تأثیر قدرت‌های اروپایی به جنبه‌هایی از استقلال زندگی ایرانیان "معماری و خانه‌سازی" می‌پردازد.

کاوش خارج از کلاس "صفحه ۱۰ کتاب درسی"

با مراجعه به کتابخانه، سفرنامه‌های مربوط به دوره معاصر آن را فهرست کنید.

- چند نمونه از سفرنامه‌های دوره قاجار:

- سفرنامه اولیویه فرانسوی در دوره آقا محمدخان قاجار

- سفرنامه خانیکوف روی

- سفرنامه پولاک اتریشی

- سفرنامه راولینسون انگلیسی

- سفرنامه‌های دوره پهلوی:

- سفرنامه مازندران

- سفرنامه خوزستان

بیشتر بدانیم: سفرنامه خراسان ناصرالدین شاه "توصیف ناصرالدین شاه از ارگ و مردم سمنان"

"خودمان سواره آمده داخل دروازه ارگ [سمنان] شدیم... این ارگ و عمارت را حاجی بهاءالدوله پسر... فتحعلی شاه ... در زمانی که در اینجا حکومت داشته ساخته است. ارگ را تماشا کرده داخل عمارت شدیم، بنیان عمارت محکم اما ظاهر آن قدری محتاج به تعمیر است.

... سپس برای مسجد رانندیم. از کوچه مستقیم و خوبی عبور شد که نهر آب خوبی از میان آن جاری است و اصناف مختلف از همه صنف طرفین خیابان دکان دارند. جمعیت زیادی از زن‌ها بالای بام‌ها بودند. شهر سمنان پاکیزه است. رعایا و مردم اینجا بسیار مردم نجیب، بی صدای شاکر، کم حرف به قاعده هستند. همین طور می‌رانندیم رسیدیم به مسجد شاه. پیاده شده داخل مسجد شدیم... این مسجد بسیار با روح و باصفا و از بناهای ... دوره فتحعلی شاه است" "ناصرالدین شاه، سفرنامه خراسان، ص ۲۶۶-۲۶۹".

سفرنامه دوم مظفرالدین شاه به فرنگ

“امروز بناست برویم به رامبوی؛ نهار را مهمان جناب موسیو لوبه رئیس جمهوری فرانسه هستیم. صبح برخاستیم، چایی خوردیم، رخت‌ها مان را پوشیدیم، دعاها مان را خواندیم. آمدیم پایین، جناب اشرف اتابک اعظم و... با ما بودند. ترن حاضر بود. سوار شدیم از پهلوی شهر ورسایل گذشتیم ... راه آهن خیلی تند می‌رفت. ساعتی چهارده پانزده فرسخ می‌رفت. رفتیم تا رسیدیم به گار. موسیو دلکاسه، وزیر امور خارجه فرانسه، هم حاضر بودند. رفتیم به رامبوی، جناب موسیو لوبه و بعضی از جنرال‌های فرانسه بودند، دست دادیم و احوالپرسی کردیم. با کمال گرمی و مهربانی ما را پذیرایی کردند. نهار [ناهار] خوردیم. بعد قدری در پارک گردش کردیم... شام در منزل خوردیم. ساعت هشت و نیم به تئاتر رفتیم. بازی‌های غریب کردند” “سفرنامه دوم مظفرالدین شاه به فرنگ، ص ۱۶۲.”

علاوه بر کتاب‌های فوق، آثار ادبی، زندگی‌نامه‌ها “تذکره‌ها”، کتاب‌های جغرافیایی و متون کلامی، فقهی، فلسفی و حقوقی مربوط به دوران معاصر نیز حاوی اخبار و اطلاعات سودمندی برای پژوهش‌های تاریخی هستند.

برخی از آثار ادبی عصر قاجار

شعر

دیوان ملک‌الشعرا فتحعلی خان صبا؛ گلشن صبا؛ مثنوی شاهنشاه نامه صبا؛ دیوان وصال شیرازی؛ دیوان قانانی؛ باغ بهشت، دیوان اشعار طنز سید اشرف‌الدین حسینی “نسیم شمال”، شاعر آزادی‌خواه عصر مشروطه؛ دیوان اشعار میرزاده عشقی، شاعر عصر مشروطه؛ مجموعه اشعار عارف قزوینی، شاعر مشروطه‌خواه.

منشآت	مجموعهٔ رسائل و منشآت میرزا ابوالقاسم قائم مقام فراهانی که حاوی چند رساله، نامه‌های دوستانه، عهدنامه‌ها و وقف نامه‌هاست؛ منشآت امیرنظام گروسی مشتمل بر نامه‌های دوستانه و رسمی.
داستان و رمان	کتاب احمد یا سفینهٔ طالبی نوشتهٔ عبدالرحیم طالبوف، مشتمل بر داستان گفت‌وگوی پدری با فرزند خیالی خود. نویسنده ضمن شرح اختراعات و اکتشافات جدید، در هر فرصتی از پیشرفت اروپاییان و پس ماندن ایرانیان سخن به میان می‌آورد و به پسر خردسال خود، احمد درس اخلاق و میهن پرستی می‌آموزد و از رسوم و عادات ناپسند و خرافات و اوهام انتقاد می‌کند. سیاحت نامهٔ حاج زین‌العابدین مراغه‌ای، سفرنامه‌ای خیالی یا نخستین رمان اصیل اجتماعی به زبان فارسی است. در این اثر، نویسنده ضمن توصیف زندگانی مردم ایران، جنبه‌هایی از آن را مورد نقد قرار می‌دهد. این اثر در آگاهی سیاسی و اجتماعی مردم ایران و جنبش آنان علیه نظام استبدادی و برقراری مشروطه تأثیر بسزایی داشت "آرین‌پور، از صبا تا نیما، ج ۱، صص ۲۹۳-۳۱۰".

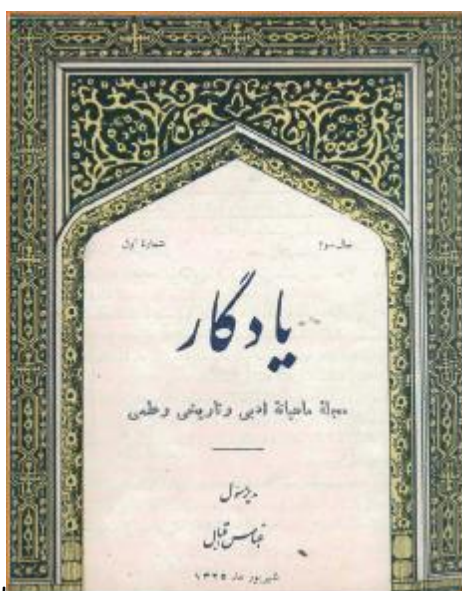
ب" نشریات

نشریه "روزنامه" به عنوان رسانهٔ گروهی، یکی از ابداعات تأثیرگذار تمدن جدید غربی بود که در دورهٔ قاجار به ایران راه یافت. نشریات از طریق آگاهی بخشی عمومی، تأثیرات فکری، فرهنگی، اجتماعی و سیاسی زیادی بر جامعهٔ ایرانی گذاشتند. اولین روزنامهٔ ایران را میرزا صالح شیرازی، یکی از دانشجویان اعزامی به انگلستان با عنوان **کاغذ اخبار** در تهران منتشر کرد "۱۲۵۳ق". چند سال بعد، امیرکبیر برای رشد آگاهی‌های سیاسی و اجتماعی مردم و توسعهٔ فکری و فرهنگی جامعه، روزنامهٔ **وقایع اتفاقیه** را منتشر کرد که بعداً به روزنامهٔ **دولت علیّه ایران** تغییر نام داد.

پس از آن، روزنامه‌های دولتی و غیردولتی دیگری در ایران انتشار یافت. به دلیل ماهیت استبدادی حکومت قاجار و نبود آزادی بیان، برخی از روزنامه‌نگاران در خارج از کشور اقدام به نشر روزنامه‌هایی به زبان فارسی کردند که نسخه‌هایی از آنها به صورت مخفیانه به داخل ایران می‌رسید. پس از پیروزی انقلاب مشروطه، نشریات رشد سریعی پیدا کردند. در دوران پهلوی اگرچه شاهد وجود برخی مجلات تخصصی هستیم، اما در مجموع، تعداد مطبوعات و شمار نشریات، نسبت به عصر احمدشاه قاجار، کاهش قابل توجهی پیدا کرد. پس

از پیروزی انقلاب اسلامی، در کنار رشد بالای مراکز انتشاراتی و کتب مختلف نشریات عمومی و تخصصی نیز از تنوع و عمق بسیار بالایی برخوردار شدند.

نشریات قدیمی منبع پژوهشی ارزشمندی در مطالعات تاریخ معاصر محسوب می‌شوند. بسیاری از احزاب و گروه‌های سیاسی، اجتماعی و مذهبی نشریات مخصوص به خود را منتشر کرده‌اند و پژوهشگران با مراجعه به این منابع سودمند می‌توانند دیدگاه‌ها و مواضع آنان را بررسی کنند.

روی جلد

مجله یادگار

صفحه اول روزنامه

وقایع اتفاقیه

پ" اسناد و منابع آرشیوی

اسناد تاریخی از مهم‌ترین منابع پژوهش تاریخی به شمار می‌آیند و شامل کلیه مکاتبات حکومتی، فرمان‌ها، معاهدات سیاسی، نامه‌های شخصی و اداری، اسناد مالی و قضایی، گزارش‌های اقتصادی، فرهنگی، نظامی و حقوقی می‌شوند. با توجه به اهمیت اسناد در پژوهش‌های تاریخی، در بسیاری از کشورهای جهان محلی برای نگهداری، حفاظت، مرمت، طبقه‌بندی و آماده‌سازی آنها و استفاده محققان ایجاد شده است که به آن آرشیو گفته می‌شود. آرشیو ملی هر کشور محل نگهداری اسناد و مدارک با ارزش و معتبر مربوط به آن کشور است.

اسناد حاوی اطلاعاتی بسیار ارزشمند و منحصر به فرد درباره مسائل و موضوع‌های سیاسی، اداری، اقتصادی "مالی، ملکی و معاملات" و فرهنگی، دیدگاه و عملکرد افراد، شخصیت‌ها، احزاب و گروه‌های سیاسی، اجتماعی و مذهبی است.

آرشیو ملی ایران "سازمان اسناد ملی" در سال ۱۳۴۹

ش با تصویب "قانون آرشیو" تأسیس شد.

بیشتر بدانیم: انواع آرشیوهای اسنادی

اسناد، فقط شامل اسناد مکتوب نیست بلکه هر نوع اطلاعات ثبت شده را که به اشکال نوشتاری، دیداری، شنیداری، مغناطیسی، الکترونیکی و غیره تنظیم شده باشد و بتوان از آن در مطالعات تاریخی بهره‌برداری کرد، شامل می‌شوند. به همین سبب، آرشیوهای گوناگونی در هر کشور وجود دارد؛ برای مثال:

- **آرشیو مکتوب:** محل نگهداری انواع سندهای مکتوب و از قدیمی‌ترین نوع آرشیوهای جهان است.

- **آرشیو سمعی:** محلی است که نوارهای صوتی در آنجا جمع‌آوری شده‌اند؛ مانند آرشیو صدای جمهوری اسلامی ایران.

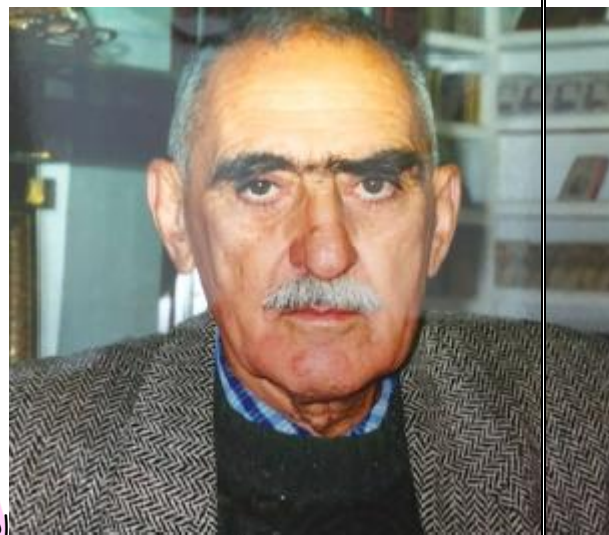
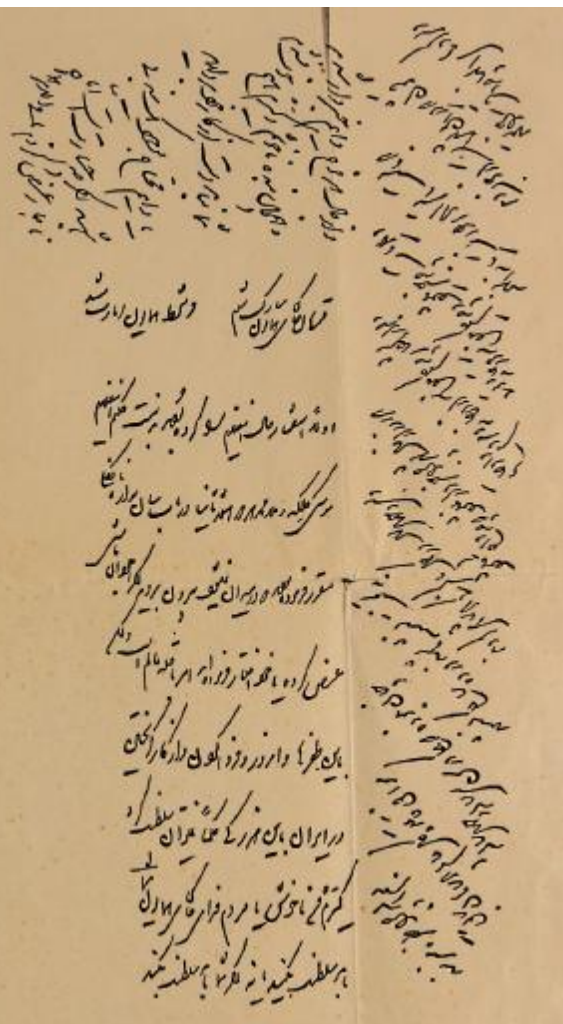
- **آرشیو فیلم:** محلی است که انواع گوناگون فیلم در آن نگهداری می‌شوند؛ مانند فیلم خانه ملی ایران، آرشیو فیلم ملی

ایران و آرشیو فیلم صدا و سیمای جمهوری اسلامی ایران.

- **آرشیو عکس:** امروزه عکس و تصویر در مطالعات تاریخی اهمیت ممتازی دارند. در آرشیو عکس، عکس‌های قدیمی درباره رویدادهای مهم تاریخی و شخصیت‌ها و مردم عادی حفظ و نگهداری می‌شود.

آرشیوهای پوستر و نقشه و سکه را نیز می‌توان به این مجموعه‌ها اضافه کرد.

امروزه بسیاری از وزارت خانه‌ها و سازمان‌ها آرشیوهای مجزا ایجاد کرده‌اند؛ نظیر آرشیو وزارت امور خارجه، آرشیو سازمان میراث فرهنگی و مرکز آرشیو اسناد صدا و سیمای جمهوری اسلامی ایران.

ایرج افشار

تاریخ‌نگاری جدید و اهمیت یافتن اسناد به عنوان منبعی مهم در مطالعات تاریخی، بسیاری از پژوهشگران و مؤسسات علمی و تحقیقاتی به انتشار اسناد مهم نشان دادند. از جمله برجسته‌ترین سند پژوهان و نسخه شناسان می‌توان به ج افشار "۱۳۸۹-۱۳۰۴ ش" اشاره کرد.

سرزنش آمیز امیرکبیر به ناصرالدین شاه - ۱۲۶۷ ق

کاوش خارج از کلاس "صفحه ۱۴ کتاب درسی"

با تهیه چند عکس قدیمی از حوادث دوران معاصر و تکیه بر آنچه در این عکس‌ها آمده است، رویداد یا رویدادهایی را گزارش کنید و گزارش خود را در کلاس ارائه دهید.
می‌توان از عکس‌های مربوط به موضوعات اجتماعی، فرهنگی، اقتصادی، مذهبی، سیاسی، نظامی، معماری و ... استفاده کرد و مطالب مربوط به آن را گزارش کرد. مانند:

- زندگی روزانه مردم ایران، نوع خوراک و پوشاک، وسایل زندگی و ...

- مراسم مذهبی یا عزاداری

- مراسم جشن‌های اجتماعی یا ملی

- وضع بازار و بازاریان و کالاهای رایج و با اهمیت در ایران

- مراسم تاجگذاری شاه و تشخیص جایگاه طبقات اجتماعی در ساختار قدرت و ...

ت "بناها، اشیا و وسایل

آثار معماری شامل بناها، خیابان‌ها، کوچه‌ها و میدان‌ها، اشیا و لوازم به جامانده، سکه‌ها، جواهرآلات، مهرها، نشان‌ها و سایر وسایلی که از عصر قاجار و حتی پهلوی به جا مانده است، به پژوهشگران در مطالعه و شناخت آن دوره کمک می‌کند.

بشقاب سفال

سکه فتحعلی

شاه قاجار

مینایی - دوره قاجار

پرسش‌های نمونه "صفحه ۱۵ کتاب درسی"

۱- چه ظرفیت‌هایی در میراث غنی تاریخی ما برای فهم بهتر گذشته وجود دارد؟

۲- زمینه‌های پیدایش تاریخ‌نگاری نوین ایران چگونه فراهم شد؟

- ترجمه آثار اروپایی از زمان عباس میرزا "ولیعهد فتحعلی‌شاه"

- جنگ‌های ایران و روسیه و توجه زمامداران و نخبگان به دلایل پیشرفت غرب و عقب ماندگی جامعه ایران
- گسترش فعالیت علمی شرق شناسان و کشفیات باستان‌شناسی.

۳- ویژگی‌های تاریخ‌نگاری نوین را بیان کنید و تفاوت آن با روش تاریخ‌نگاری سنتی را توضیح دهید.

- در تاریخ‌نگاری نوین از روش‌های پژوهش علمی استفاده می‌شود، اما در تاریخ‌نگاری سنتی بیشتر روش قدیمی نقلی و داستان‌گونه مشاهده می‌شود.

- زبان ساده و بدون تکلف در تاریخ‌نگاری نوین اما در تاریخ‌نویسی سنتی نثر ادبی دشوار یا متکلف استفاده شده است.

- بهره‌گیری از یافته‌های علوم باستان‌شناسی، زبان‌شناسی، جغرافیا، جامعه‌شناسی، اسطوره‌شناسی و ... در تاریخ‌نگاری نوین، اما در تاریخ‌نویسی سنتی کاربرد این علوم مشاهده نمی‌شود و بر مبنای سلیقه فرد یا ماموق‌اش می‌باشد.

۴- بینش تاریخ‌نگاری نوین ایران برچه محورهایی استوار است؟

- تأکید بر جنبه‌های گوناگون حیات انسانی اعم از سیاسی، نظامی، اقتصادی، فرهنگی و اجتماعی "نقش مردم و طبقات اجتماعی".

۵- نقش اسناد آرشیوی را در مطالعات تاریخ معاصر ایران ارزیابی کنید.

- اسناد حاوی اطلاعات بسیار ارزشمند و منحصر به فردی در خصوص مسائل و موضوع‌های سیاسی، اداری، اقتصادی "مالی، ملکی، معاملات" و فرهنگی، دیدگاه و عملکرد افراد، شخصیت‌ها، احزاب و گروه‌های سیاسی، اجتماعی و مذهبی هستند.

درس ۲: ایران و جهان در آستانه دوره معاصر

ایران در فاصله سقوط صفویه تا تأسیس حکومت قاجار "۱۱۳۵ - ۱۲۱۰ق" فراز و نشیب‌های زیادی را پشت سر گذاشت. در این دوره، سلسله‌های افشاریه و زندیه مدت کوتاهی حکومت کردند. تا حدودی هم‌زمان با آن، در دیگر کشورها نیز رویدادهای سرنوشت‌سازی به وقوع پیوست که بر تحولات جهان در دوران معاصر تأثیرگذار بود. در این درس علل، آثار و نتایج مهم‌ترین تحولات ایران و جهان در دوره مذکور بررسی و تحلیل می‌شود.

ایران از نادرشاه افشار تا آقامحمدخان قاجار

سقوط اصفهان و فروپاشی حکومت صفویان "۱۱۳۵ ق/ ۱۱۰۲ ش/ ۱۷۲۳ م" موجب آشفتگی امور و بروز هرج و مرج و آشوب‌های داخلی شد. افغان‌ها به دلیل ناتوانی در تسلط بر تمام قلمرو صفوی و ناآشنایی با اصول کشورداری، نتوانستند حاکمیت مقتدری تشکیل دهند. روسیه و عثمانی نیز فرصت را مغتنم شمردند و بخش‌هایی از شمال و غرب میهن ما را اشغال کردند. در چنین شرایطی بود که نادر از ایل افشار، پا به عرصه نهاد.

فعالیت ۱ "صفحه ۱۶ کتاب درسی"

بحث و گفت‌وگو

با راهنمایی دبیر درباره زمینه و علل و عواملی که موجب شد ایلات و عشایر در تاریخ ایران دوران اسلامی، به خصوص پس از صفویه، نقش مهمی در تحولات سیاسی و برآمدن و زوال حکومت‌ها داشته باشند، بحث و گفت‌وگو کنید.

- ایلات و عشایر از تأمین کنندگان عمده نیروی نظامی برای حکومت‌ها بوده‌اند.

- در شکل‌گیری یا سقوط حکومت‌ها نقش عمده‌ای داشتند.

- حکومت برخی از ایلات‌ها یا ولایات در اختیار سران ایلات بود.

- بخشی از اقتصاد ایران توسط عشایر و ایلات تأمین می‌شد.

تأسیس حکومت افشاریه

ایل افشار از ایل‌های قزلباش بود که در به سلطنت رساندن حکومت صفویان نقش داشتند. در عصر صفوی، بخشی از این ایل را برای محافظت از مرزهای خراسان در برابر هجوم ازبکان به نواحی شمال آن دیار کوچاندند.

نادر، سرداری در رکاب شاهزاده صفوی

پس از تسلط افغان‌ها بر اصفهان، یکی از پسران شاه سلطان حسین صفوی به نام تهماسب برای گردآوری نیرو و بازگرداندن حکومت صفویان، از پایتخت گریخت. برخی از سرداران و سران ایل‌ها مانند نادر افشار و فتحعلی‌خان قاجار "پدر بزرگ آقامحمدخان" به او پیوستند و در نخستین گام، خراسان را تصرف کردند. پس از کشته شدن فتحعلی‌خان قاجار، نادر که جنگاوری شجاع و متهور بود، ابتکار عمل را به دست گرفت و فرماندهی سپاه تهماسب را عهده‌دار شد. او طی چندین جنگ افغان‌ها را شکست داد. "مسیر لشکرکشی‌ها و جنگ‌های داخلی و خارجی نادر را روی نقشه بررسی کنید."

مجسمه نادرشاه افشار - باغ نادری - مشهد

نادر پس از اینکه به سلطنت رسید، برای حل مشکلات سیاسی و مذهبی، به‌ویژه رفع اختلافات مذهبی با عثمانی، بسیار تلاش کرد. او گاهی با جنگ و زمانی با زبان مصالحه و مذاکره و دادن امتیاز درصدد حل مشکل برمی‌آمد. نتیجه این اقدامات به سبب کارشکنی‌های عثمانی و گرفتاری‌های داخلی و خارجی نادر، چندان مطلوب نبود و در این دوره، عامل انسجام بخش مردم ایران، یعنی مذهب شیعه تضعیف گردید.

فعالیت ۲ "صفحه ۱۸ کتاب درسی"

بررسی شواهد و مدارک

نادرشاه از ابتدای حکومت تلاش می‌کرد اختلافات مذهبی میان دو کشور ایران و عثمانی را حل کند. آخرین و مهم‌ترین اقدام او، برپایی شورای نجف در ۱۱۵۵ ق/ ۱۷۴۳ م با شرکت ۷۰ تن از علمای شیعی و سنی ایران و مناطق هم‌جوار بود. در این شورا پس از مباحث گسترده سرانجام بیانیه‌ای تنظیم شد که مواد مهم آن چنین بوده است:

"اولاً آنکه اهل ایران از عقاید سالفه و سبّ و رَفْض نُکُول و مذهب جعفری را که از مذاهب حقه است قبول نموده و قضات و علما و افندیان کرام روم اذعان کرده و آن را خامس مذاهب شمارند. دوم اینکه چون در کعبه معظمه ارکان اربعه مسجدالحرام به ائمه و مذاهب اربعه تعلق دارد، ائمه مذهب جعفری در رکن شافعی با ایشان شریک بوده بعد از ایشان علی‌حده با امام خود به آیین جعفری نماز گزارند..."

"میرزا مهدی استرآبادی، جهانگشای نادری، ص ۳۹۱."

متن نقل شده از میرزا مهدی استرآبادی را به فارسی روان برگردانید.

اول آنکه ایرانیان از عقاید گذشته خود و لعن و نفرین خلفای سه‌گانه دست بردارند و مذهب جعفری را که از مذاهب راستین است برگزینند و علما و حاکمان عثمانی هم آن را به رسمیت بشناسند و رکن پنجم مذهب بشمارند.

دوم اینکه در کعبه معظم که ارکان چهارگانه آن به ائمه و مذاهب اهل سنت تعلق دارد، ائمه مذهب جعفری نیز در یک رکن "شافعی" با ایشان شریک شوند و بعد از ایشان جداگانه به آیین جعفری نماز گزارند.

۱- هدف نادر از برپایی شورای نجف چه بود؟

ایجاد وحدت بین مذاهب اسلامی و رفع اختلافات طولانی و کنار نهادن جنگ و دشمنی بین ایران و عثمانی.

۲- به نظر شما آیا این اقدام نادرشاه در آن زمان درست بوده است؟

هدف نادر مبنی بر لزوم وحدت بین مسلمانان و مذاهب اسلامی در راستای رفع اختلافات با عثمانی سیاست درستی بوده است.

بیشتر بدانیم: نبرد گرنال "۱۱۵۱ ق / ۱۷۳۹ م"

یکی از اقدامات نادر، لشکرکشی به هندوستان و جنگ گرنال بود. او به بهانه تعقیب افغان‌ها و اعتراض به اینکه پادشاه گورکانی هند، به آنها پناه داده است، به این کشور لشکرکشی کرد. البته برای این کار انگیزه مالی و اقتصادی نیز داشت؛ چون اداره ارتش بزرگ و پرشمار او بدون منابع مالی کافی ممکن نبود. نادر با پیروزی در جنگ گرنال، دهلی را تصرف کرد و به غنایم گران‌بهایی همچون الماس دریای نور، تخت طاووس و گنجینه‌های بزرگ جواهرات و کتب نفیس دست یافت و آنها را به همراه هزاران هنرمند و صنعتگر هندی با خود به ایران آورد.

الماس دریای نور - موزه جواهرات ملی ایران

نادرشاه فشار سرانجام هنگامی که مشغول سرکوب شورشی در خراسان بود، با توطئه نزدیکان و سردارانش کشته شد "۱۱۶۰ ق". او که سرداری بی‌باک و دارای نبوغ نظامی فوق‌العاده بود، در زمانی که آشوب‌های داخلی و هجوم ارتش‌های بیگانه موجودیت ایران را به خطر انداخته بود، وارد میدان شد و با طراحی نظامی، توانست بر ایران حاکم شود. با این حال، به عنوان پادشاه توفیق نیافت که زمینه را برای ثبات و امنیت پایدار، انتقال آرام قدرت و تثبیت حکومت افشاریه پس از خود فراهم آورد. از جمله علل و عوامل این ناکامی نادرشاه می‌توان به اشتغال پیوسته او به جنگ، مالیات‌های اضافی که از مردم برای تأمین هزینه‌های جنگ گرفته می‌شد و مهم‌تر از آن بدگمانی وی به نزدیکان و بزرگان کشور و برخورد خشن با آنان در سال‌های پایانی حکومتش اشاره کرد. توجه نادر به تقویت قوای نظامی و غفلت از دیگر عوامل مؤثر بر پایداری حکومت از علل زوال دوران نادری است.

فکر کنیم و پاسخ دهیم

به نظر شما، نبود وزیران و مشاوران برجسته در کنار نادرشاه چه آثار و پیامدهای سیاسی داشت؟
باعث می‌شد موفقیت‌های حکومت او پایدار نباشد و متکی به وجود شخص او باشد. همچنین نظامی‌گری غلبه کند و نابسامانی‌های سیاسی در امور کشور پیش آید، به خصوص آنکه پس از او بر سر جانشینی‌اش خونریزی‌های زیادی روی داد.

افشاریان پس از نادر

با مرگ نادر دورانی از رقابت و جنگ برای به دست گرفتن قدرت آغاز شد. افرادی از خاندان نادر و سرداران و سران برخی ایل‌ها و طایفه‌ها با یکدیگر به ستیز برخاستند که خرابی و کشتار زیادی به بار آورد. به علاوه، افرادی با ادعای انتساب به خاندان صفوی خواهان بازگرداندن حکومت به این خاندان بودند. در چنین شرایطی، دو تن از برادرزادگان نادر "عادل شاه و ابراهیم شاه" یکی پس از دیگری به عنوان جانشین او برای مدت کوتاهی مدعی حکومت شدند. سپس نوبت به نوه او "شاهرخ" رسید. وی از قلمرو وسیع نادر، به شهر مشهد بسنده کرد و حکومتش تا زمانی که آقا محمدخان قاجار آن را از میان برداشت "۱۲۱۳ ق"، ادامه یافت.

به قدرت رسیدن زندیان

کریم خان زند - رئیس طایفه زند از طایفه‌های لُر - از جمله سردارانی بود که پس از کشته شدن نادرشاه، درصدد کسب قدرت درآمد. او تعدادی از رقبان و مدعیان حکومت را از میان برداشت و با تسلط بر بخش وسیعی از ایران، سلسله زندیه را تأسیس کرد. به نقشه پایین نگاه کنید.

کریم خان برخلاف نادر از ادامه لشکرکشی و جنگ برای در اختیار گرفتن سایر مناطق ایران دست کشید و همین امر، موجبات آرامش، رونق و آبادانی قلمرو او به ویژه شیراز پایتخت زندیان را فراهم آورد.

کریم‌خان، برخلاف سنت معمول، از پذیرفتن عنوان شاه امتناع کرد و خود را وکیل مردم ایران "وکیل‌الرعا" خواند. بعضی از خصوصیات اخلاقی کریم‌خان مانند مدارا با دشمنان، همدردی با مردم، ساده‌زیستی و رفتار مناسب با اقلیت‌های دینی و مذهبی باعث شده است که نام و نشان نیکی از او در تاریخ ایران به جا بماند.